

HISTORISK TIDSKRIFT
(Sweden)

122:2 • 2002

Statistik och nationell gemenskap

Henrik Höjer, *Svenska siffror. Nationell integration och identifikation genom statistik 1800–1870*, Diss, Uppsala universitet, Gidlunds förlag, Hedemora 2001. 288 s.

Henrik Höjers avhandling bär den fyndiga titeln *Svenska siffror*. Den förklarande undertiteln lyder: *Nationell integration och identifikation genom statistik 1800–1870*. Vad den handlar om är just detta: statistikens roll i det svenska nationsbygget, eller mer precist, ”hur en hanterbar och spridd nationell självbild och hur en föreställd nationell gemenskap skapades genom statistik” (s 11).

Med den ansatsen tar författaren sin utgångspunkt i två vanligtvis åtskilda forskningsområden: å ena sidan den numera omfattande forskningen om nationalism, å den andra det tvärtom knapphändigt utforskade området statistikhistoria. I det förra fallet framhålls särskilt Benedict Andersons tankar om nationell identitet som en socialt konstruerad ”föreställd gemenskap”, medan författaren i det senare fallet ansluter sig till de nyare statistikhistoriska studier som utmärks av ett kontextualiserande och konstruktivistiskt perspektiv. Empiriskt baseras avhandlingen på ett omfattande, huvudsakligen tryckt, källmaterial.

Utifrån dessa riktlinjer och förutsättningar bygger Höjer upp sitt överlag välformulerade och stundtals bländande resonemang. Den huvudtes han driver kan i korthet sammanfattas på följande sätt: Statistiken under 1800-talets två första tredjedelar bidrog till den moderna konstruktionen av Sverige. Detta gjorde den främst på två skilda sätt: dels genom sin popularitet och spridning, dels genom sina upprepade framställningar av Sverige som en föreställd gemenskap. Det viktigaste härvidlag var inte statistikens innehåll utan dess populära form, det faktum att det uppstod ett slags statistisk genre, vilken intog en viktig plats i den nya offentligheten. I själva verket var det denna framväxande offentlighet som förenade de geografiskt spridda medborgarna och därigenom konstituerade nationen i en integrativ bemärkelse. Och det var med de sålunda förmedlade bilderna av Sverige som en nationell enhet, som de enskilda statistikkonsumenterna kunde identifiera sig.

Huvudtesen underbyggs och det övergripande resonemanget nyanseras i avhandlingens tre huvudkapitel. I kapitel 2, vilket behandlar statistikens utveckling fram till 1830, skildras vad Jürgen Habermas har kallat den borgerliga offentlighetens födelse. Denna dateras för svensk del till åren efter 1809, då den tidigare så stränga censuren och tryckofriheten hävdes. Med alla nya tidningar, tidskrifter, skrifter och pamfletter som såg dagens ljus under de följande decennierna skapades därmed en arena för samhällsdebatt och diskussion av gemensamma angelägenheter. Höjers poäng är att denna offentlighet i allt väsentligt var nationellt inramad. Och det var ytterst sett som en del av denna offentlighet, vil-

ken under perioden bars upp av en begränsad medelklass, som statistiken gjordes delaktig i det nationella projektet.

Kapitel 3 behandlar utvecklingen efter 1830. Det var nu som den nya offentligheten slog igenom på bred front. Den liberala oppositionen och den litterära realismen trädde fram, flankerade av *Aftonbladet* och den moderna dagspressen. Det intressanta för Höjer är att denna offentlighetens konsolideringsperiod *sammansfaller* med vad som i statistikhistoriskt avseende har kallats ”entusiasmens era”. Internationellt bildades under perioden en mängd statistiska föreningar; myndighetsbaserade institutioner inrättades; statistiska tidskrifter grundades och en mängd nya statistiska översiktsverk såg dagens ljus. Det var också nu som den *offentliga* nationella statistiken fick sitt stora samhälleliga genombrott.

I stora drag kan man säga att de tendenser som varit skönjbara under seklets första decennier, förstärktes efter 1830 för att bli fullt synliga. Två sådana tendenser framhålls särskilt. Den ena bestod i att statistikens fokus försköts. Från att under 1700-talet ha varit inriktad på att befrämja en så kvantitativt stor befolkning som möjligt, blev statistiken i och med 1800-talets framväxande medborgarsamhälle allt mer upptagen med att söka belysa befolkningens kvalitativa egenskaper. Genom att räkna sådant som uppfattades som osedligt menade sig samtidens statistiker kunna ge ett exakt mått på nationens moral tillstånd. Den andra övergripande tendensen bestod i att innebörden i själva statistikbegreppet förändrades. Från att tidigare ha avsett allmänna kvalitativa beskrivningar av staten, kom begreppet ”statistik” efterhand att allt mer förknippas med den kvantitativa metoden. Entusiasmen för statistik var nämligen, menar Höjer, i stor utsträckning knuten till den producerade kunskapens form snarare än till dess innehåll; i en tid som präglades av upplevelsen att allt var stätt i ständig förändring ingav siffrorna, genom den precision och exakthet som de utstrålade, en välkommen känsla av trygghet. Och det var som ett resultat av dessa övergripande tendenser som statistiken mot mitten av seklet tog formen av en allmän samhällsvetenskap. Den stora innovationen i det avseendet bestod i att man med tabellernas hjälp började betrakta samhället på ett i grunden nytt sätt, som en abstrakt och autonom enhet. Höjers poäng är att detta statistikens framskapade objekt, alltså förblev nationellt inramat.

Det tredje och sista huvudkapitlet, kapitel fyra, är till skillnad från de två föregående både betydligt kortare och *tematiskt* inriktat. I fokus står frågan om statens roll i statistikproduktionen. Visserligen anger kapitelrubriken att det är perioden 1850–1870 som behandlas, men de historiska trådarna dras återigen tillbaka till 1809, eftersom det var vid det årets riksdag som förbättrad statistik började efterfrågas, ett önskemål som skulle återkomma upprepade gånger i den fortlöpande debatten, för att efterhand utvecklas till ett mer specifikt krav på inrättande av en statistisk byrå efter internationellt mönster. Resultatet blev att Statistiska Centralbyrån (SCB) grundades 1858, och därmed efterträdde Tabellkommissionen. Bland

viktiga tendenser märks att statistiken därmed kom att förstatligas, professionaliseras, internationaliseras och förvetenskapligas. Höjer menar dock att statistiken i och med vetenskapliggörandet blev en angelägenhet för en allt mindre skara, vilket i sin tur gjorde att dess nationellt integrativa betydelse minskade.

I det summerande och diskuterande slutkapitlet knyter Höjer ihop trådarna och upprepar sin övergripande tes: att statistiken under 1800-talets två första tredjedelar bidrog till den moderna konstruktionen av Sverige, dels genom sin popularitet och spridning, dels genom sina upprepade representationer av Sverige som en föreställd nationell gemenskap. Därtill framhålls de statistikhistoriska tendenser som urskilts i det föregående: för det första att statistikbegreppet förändrades i kvantitativ riktning; för det andra att intresset för befolkningen försköts mot medborgarnas kvalitativa egenskaper; för det tredje att statistikproduktionen successivt förvetenskapligades.

Skall man ge ett allmänt och övergripande omdöme om boken i sin helhet, måste detta bli positivt. Avhandlingen är genom sin breda och djärva ansats mycket beundransvärd. Till saken hör att statistikens historia i Sverige under 1800-talet hittills förblivit märkvärdigt outforskad, vilket redan av det skälet gör avhandlingen till ett pionjärarbete. Att mot den bakgrunden dessutom försöka skildra denna utveckling i ett vidare historiskt och socialt sammanhang, borde vara en uppgift övermäktig de flesta. Men det klarar Höjer i det stora hela av med glans. Det är också detta som gör avhandlingen så läsvärd och relevant.

Baksidan av samma mynt är att det breda perspektivet ibland ger upphov till viss vaghet med avseende på undersökningens avgränsningar och huvudsakliga fokus. När det gäller det övergripande syftet kan man således fråga sig om avhandlingens tyngdpunkt ligger inom forskningen om nationsbygge eller inom det statistikhistoriska området. Svaret är kritiskt så till vida att det ger upphov till två ganska olikartade läsarter och bedömningsgrunder. På den punkten är emellertid Höjer onödigt svävande. Det övergripande syftet så som det formuleras i inledningen – ”att undersöka hur en hanterbar och spridd nationell självbild och hur en föreställd nationell gemenskap skapades genom statistik” (s 11) – kan tolkas på bådadera sätten. Men det kan också uppfattas som att studiens centrum är förlagt till gränssnittet mellan de två forskningsområdena. På andra, mer undanskymda platser – i avhandlingens *abstract* och i den engelska sammanfattningen – är däremot tyngdpunkten mer entydigt förlagd till forskningen om nationsbygge. Där heter det att: ”The aim of this thesis is to study the nation building process in Sweden” (s 261). Det är också den sistnämnda formuleringen som förklarar att den inledande genomgången ger betydligt mer utrymme åt tidigare forskning om nationsbygge än om statistikhistoria, samt att de fyra frågor som destilleras fram och utnämns till undersökningens viktigaste delfrågor (s 28), presenteras efter forskningen om nationsbygge men *före* den statistikhistoriska genomgången.

Jag anser emellertid att det av flera skäl vore befogat med en tydligare markerad tonvikt vid studiens statistikhistoriska aspekter. Det empiriska källmaterialet utgörs nästan uteslutande av statistiska texter och det är i stor utsträckning den internationella statistikhistoriska forskningen som försett Höjer med en perspektivgivande kontext. Som det är nu förblir den nyare statistikhistoriska forskningen onödigt nedtonad i inledningskapitlet. Tydligast illustreras detta av fotnoterna 79–81, på s 35, som gömmer ett tjugotal arbeten, av vilka ett flertal är principiellt viktiga för de bärande resonemang som utvecklas i huvudtexten. Bristen är att vi inte får veta något om dessa studiers tillkomstsammanhang, trots att de i stor utsträckning har skrivits utifrån gemensamma teoretiska ståndpunkter och i några fall mot bakgrund av likartade frågeställningar. Istället borde, som jag ser det, denna spännande och delvis nydanande statistikhistoria lyftas fram och synliggöras. Därigenom skulle ytterligare en viktig förtjänst med avhandlingen framträda tydligare: att författaren är väl förtrogen med den internationella forskningen på området och att han med sitt arbete avsevärt bidrar till att introducera denna i ett svenskt forskningsammanhang. Men det skulle också bli möjligt att – åtminstone i diskuterande ordalag – belysa avhandlingens resultat ur ett internationellt jämförande perspektiv. Viktigast i det här sammanhanget är dock att en uppgradering av den statistikhistoriska forskningskontexten skulle skapa en bättre överensstämmelse mellan inledningskapitlet och den faktiska undersökningen i de efterföljande kapitlen.

När det gäller avhandlingens huvudtes visar Henrik Höjer övertygande och förtjänstfullt att statistiken var viktig i det svenska nationsbygget. En ganska besvärlig fråga dröjer sig emellertid kvar efter avslutad läsning, nämligen: *Hur* betydelsefull var statistiken, egentligen och närmare bestämt? Frågan är besvärlig i så måtto att den är omöjlig att exakt besvara. Men just detta gör den värd att diskutera och så långt möjligt försöka ringa in. Ett sätt att göra detta på är att bryta ned den i mindre, mer lätthanterliga delfrågor. En sådan mycket konkret första fråga är: Ökade eller minskade statistikproduktionen och statistikintresset under undersökningsperioden? På denna fråga ger avhandlingen olika svar. Ibland heter det att statistikproduktionen efter 1809 ökade (s 250), andra gånger sägs att det allmänna intresset för statistik *avtog* under perioden (s 251). Påståendena går att förena, såvida man hävdar att produktionen av och intresset för statistik inte följdes åt, vilket förstas är tänkbart. En besvärande komplikation av denna ståndpunkt blir emellertid att mängden producerad statistik i så fall inte kan sägas återspegla statistikintressets upp- eller nedgångar, vilket får ganska svårhanterbara metodologiska konsekvenser. För hur skall man i så fall avläsa det allmänna intresset för statistik? Därtill skriver författaren på enstaka ställen att även *intresset* för statistik ökade under 1800-talet, vilket framstår som mer direkt motsägelsefullt (s 258). Bortser man från den sistnämnda troligen något oförsiktiga formuleringen, kan man konstatera att Höjer söker förklara divergensen mellan

produktion och intresse genom ett resonemang som i korthet går ut på att den samlade statistikproduktionen ökade, men förstärktes, varvid dess integrativa effekter minskade (s 255f).

Jag skulle emellertid vilja sätta frågetecken efter både påståendet att det "allmänna intresset" minskade och antagandet att statistikens integrativa roll var som störst under undersökningsperiodens två första decennier. I båda fallen är det, i väntan på ytterligare fördjupade empiriska studier och med tanke på bl a socialstatistikens fortsatta utveckling efter undersökningsperioden, möjligt att resonera sig fram till motsatta slutsatser. Däremot framstår det som mindre tve tydligt att den samlade statistikproduktionen ökade kontinuerligt under hela 1800-talet – och även därefter. I alla avseenden hade denna fråga om statistikens ökning eller minskning varit betjänt av ett mer handfast underlag. Jag hade här gärna sett lite statistik över statistikproduktionen, kanske åskådliggjort i form av ett diagram, av vilket framgick inte bara hur mycket den samlade statistikproduktionen ökade under perioden utan även hur den fördelade sig mellan olika statistikproducenter. Men eftersom denna önskan måste betecknas som näst intill orealiserbar, skulle troligen redan en kvantitativ sammanställning av arbetena i källförteckningen bidra till att något räta ut de nämnda frågetecknen.

Direkt förknippad med diskussionen om statistikproduktionens storlek är frågan om statistikens egentliga genomslagskraft. Utöver allmänna påståenden av ovan nämnda slag om intressets ökning eller minskning och enskilda exempel (rörande bl a mottagandet av Carl af Forsells populära arbeten), lyfter Höjer fram ett par empiriska fall, vilka därigenom framstår som viktiga argument i det övergripande resonemanget. Båda är därför värda att syna lite närmare, det första ganska snabbt, det andra mer utförligt.

I det första fallet hänvisar Höjer till en äldre undersökning av bokbeståndet hos ett läsesällskap i Karlskrona 1827, vilken visar att kategorin "historia, geografi och statistik" var den i särklass mest populära, ja, att den till och med var mer omfattande än kategorin "romaner och teaterpjäser". Problemet med detta fall är att vi inte får veta något om statistikens andel inom denna samlingskategori. Mycket tyder dock på att statistikens andel var begränsad eller rentav marginell, dels eftersom den omnämns sist, efter historia och geografi, dels eftersom just dessa ämnen var omvittnat populära. Stöd för antagandet går att finna både i den anslutande fotnoten (där det konstateras att en liknande undersökning av ett samtida läsesällskap i Åbo visade att "statskunskap och statistik" enbart svarade för knappt 5 procent av bokbeståndet) och i en nyare undersökning av *Läsning för Folket* (enligt vilken mindre än 4 procent av artiklarna behandlade statistiska ämnen). Till detta kommer att det förblir oklart vad som i samtliga dessa undersökningar avses med "statistik", där ju en av Höjers egna viktiga poänger är att påvisa statistikbegreppets förändrade innebörder under perioden. Jag menar att just detta fall därför är omgärdat av så många osäkerhetsfaktorer

att det inte kan sägas styrka antagandet om statistikens samtida popularitet och genomslagskraft.

Mer övertygande är då det andra fallet, vilket utgörs av ett slags "publikundersökning" av statistikens läsare. I det här fallet är det författaren själv som står för analysen. Som underlag har han använt sig av de subscriptionslistor som bifogades en av samtidens statistiska tidskrifter, *Journal öfver Svensk Statistik och Allmän Hushållning*. Redan idén att använda detta källmaterial är lyckad, materialet är konkret och analysen i det stora hela övertygande. Bara det faktum att tidskriften hade över 1000 prenumeranter måste sägas illustrera statistikintressets genomslagskraft. Den geografiska och sociala analysen av prenumeranterna visar vidare att tidskriften var nationellt spridd, men koncentrerad till Stockholm och andra utpräglade handels- och manufakturstäder, snarare än till universitets- och stiftsstäderna. Av detta drar Höjer den intressanta slutsatsen att det förutom en ämbetsmannadominerad Stockholmsgrupp var det ekonomiska borgerskapet, snarare än det intellektuella borgerskapet, som bar upp det samtida statistikintresset. Men, kan man fråga sig kritiskt, i vilken utsträckning är tidskriften representativ för samtidens allmänna statistikintresse? Särskilt besvärande i det avseendet är den korta utgivningsperioden, vilken begränsade sig till månaderna januari-juli 1816. Höjer nämner dock att tidskriften hade en "efterföljare" i *Läsning till utbredande af Medborgerliga kunskaper* (1816), även den med över 1000 prenumeranter. Frågan här är dock i vilken mening den verkligen var en "efterföljare". Detta vore både möjligt och relativt enkelt att undersöka, eftersom även denna tidskrift innehåller tryckta prenumerantförteckningar. Om det nu är så som Höjer antyder, att det var om inte samma individer så i alla fall samma samhällsgrupper som prenumererade på båda tidskrifterna, hade denna antydning kunnat omvandlas till ett intressant resultat. Det empiriska underlaget och det därpå vilande resonemanget skulle därmed blivit avsevärt stärkt, eftersom två fall är dubbelt så mycket som ett. Om det däremot inte skulle vara så, vilket det finns anledning misstänka (eftersom *Läsning till utbredande af Medborgerliga kunskaper* inte var uttalat "statistisk", innehöll betydligt färre tabeller och inte hade Kungen och Kronprinsen med som prenumeranter), vore detta också intressant. Detta skulle tyda på att tidskrifterna profilerade sig i delvis olika riktningar, vilket i sin tur genererar nya frågeställningar. Det bör också nämnas – eftersom det hör till uppgiften att vara kritiskt granskande – att jag vid min kontroll av *Journal* fann inte tre, utan fyra prenumerantförteckningar och därmed ett fyrtiotal fler prenumeranter än författaren. Detta illustrerar möjligen en viss bristande noggrannhet i just detta avseende, men förändrar knappast delundersökningens giltighet eller resultatet på något sätt. Min poäng i detta fall är istället att analysen kunde ha utvecklats ytterligare minst ett steg.

Till Höjers styrkor hör som redan nämnts hans brett anlagda perspektiv, hans förmåga och strävan att se till de större historiska sammanhangen. I den andan

diskuteras resultaten från läsarundersökningen i en vidare kontext, bl a i relation till dagstidningarnas mottagande, den mer allmänna övergången från intensivläsning till extensivläsning samt den nya medelklassens preferens för praktiskt tillämpbar kunskap. Det hela är mycket intressant och huvudsakligen övertygande. En annan tolkning gäller den minimala andelen kvinnliga prenumeranter, vilken begränsade sig till tre stycken. Av detta drar Höjer slutsatsen att den borgerliga offentligheten var en manlig angelägenhet. Frågan är som tidigare nämnts i vilken utsträckning tidskriften är representativ för samtidens statistikintresse. Här går Höjer steget längre och låter prenumerantförteckningen representera hela offentligheten. Detta är enligt min mening att generalisera några snäpp för långt. Det intressanta, i mina ögon, vore istället att mer utförligt diskutera den statistiska litteraturens roll i relation till de övriga samtalsarenor som på likartade sätt tog form inom den nya offentligheten och därigenom bidrog till nationsbygget. I nuläget är det främst dagspressen som lyfts fram. Men just med hjälp av Benedict Anderson vore det möjligt att också belysa skönlitteraturen och den nya romanen som en parallell företeelse till statistiken. I båda fallen rör det sig om genrebundna verksamheter som riktade sig mot, och intresserade sig för, det nya samhället och dess problem, men de gjorde detta med hjälp av olika tekniker och på delvis skilda arenor. Till saken i detta avseende hör att skönlitteraturen i stor utsträckning vände sig till och attraherade kvinnliga läsare och författare. Ur ett sådant perspektiv framstår det för mig som än mer intressant att statistik tvärtom hade en tydligt manlig framtoning. Därigenom vore det möjligt att blottlägga den könsarbetsdelning som verkar föreligga mellan de statistiska och skönlitterära uttrycksformerna, men också att föra en mer problematiserad diskussion kring det för avhandlingen så centrala offentlighetsbegreppet. Och på köpet skulle det bli möjligt att ytterligare något mer precisera statistikens roll i sammanhanget.

I detta avseende och ytterligare några till menar jag således att det redan breda perspektivet faktiskt kunde ha ytterligare vidgats, eller egentligen preciserats. Att ställa upp en önskelista över sådana exempel riskerar emellertid att förmedla ett felaktigt intryck till läsaren av denna recension. Viktigare känns istället att betona avhandlingens många förtjänster. För detta är framför allt en avhandling som övertygande visar just det som är dess originella huvudtes: att statistiken var viktig i det svenska nationsbygget. Därtill kommer att avhandlingen är välskriven, stundtals mycket välformulerad. När den är som allra bäst utgår författaren från ett tydligt övergripande resonemang, vilket omsorgsfullt underbyggs med en mångfald relevanta exempel och genomgående väl valda citat. Av dessa framgår att författaren inte bara är en lysande skribent, utan även är väl inläst på och har en utpräglad känsla för det historiska källmaterialet. Felciteringar, korrekturmissar och andra slarvfel går visserligen att finna, men i inget fall ger dessa upphov till några feltolkningar eller andra allvarliga konsekvenser.

Slutomdömet måste därför bli att Henrik Höjer med sin avhandling har lämnat ett viktigt historiskt bidrag, vilket på en och samma gång avsevärt berikar vår kunskap om statistikens historia och belyser en tidigare ouppmärksammaspekt av det svenska nationsbygget. Som redan framhållits, har historien om den svenska statistikens utveckling under 1800-talet hittills förblivit en så gott som oskriven historia. Nu är den inte längre det! Med Höjers infallsrika och empiriskt omfattande pionjärbete föreligger nu en bok som ger en historisk bakgrund till vår tids siffermässiga syn på människor, samhällen och nationer. Min förhoppning är också att avhandlingen skall följas av flera andra arbeten och bli något av ett framtida standardverk. Som författaren själv skriver i slutordet: "Det finns utrymme för fler studier inom detta område".

Per Wisselgren